

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОЧИНСТВА ЗА УМОВ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF THE FUNCTIONING OF THE JUDICIARY UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Кравець М.О., к.ю.н.,
доцент кафедри публічного права

*Навчально-науковий інститут гуманітарних і соціальних наук
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

Стаття присвячена аналізу та дослідженню яким чином забезпечується реалізація та дотримання фундаментальних засад судочинства, що передбачаються та регламентуються Конституцією України, в умовах особливого правового режиму – воєнного стану. Не зважаючи на те, що на значній частині території України ведуться активні бойові дії, конституційний принцип права на судовий захист законних прав та інтересів не може бути обмежено чи скасовано навіть в умовах воєнного стану. А у випадку вичерпання всіх національних засобів захисту можна звернутися до міжнародних судових органів.

У зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації та збройною агресією виникає ряд проблемних питань щодо здійснення правосуддя професійними суддями. Тому поставлено за мету прослідкувати яким чином та чи взагалі відбувається дотримання основних конституційних засад проведення судочинства.

Функція правосуддя належить виключно судам, а у визначених законом випадках – присяжним, тому делегування цих повноважень іншим посадовим особам чи державним органам є неприпустимим. З цієї метою було змінено територіальну підсудність судів. Також міститься пряма заборона щодо прискорених, скорочених форм правосуддя.

В умовах воєнного стану найбільш кризовим є питання забезпечення принципу доступу до правосуддя, адже робота державних реєстрів призупинена, задля забезпечення безпеки самих суддів та апарату суду доступ до приміщення громадян, які не є учасниками судового засідання обмежена. Задля забезпечення права на захист законом передбачена можливість проведення судового засідання у режимі відео конференції.

Навіть в умовах воєнного стану потрібно знаходити нові шляхи здійснення правосуддя при цьому дотримуватися конституційних засад судочинства задля забезпечення фундаментального принципу права на захист.

Ключові слова: воєнний стан, правосуддя, суд, професійні судді, доступ до правосуддя, право на звернення до суду, збройна агресія.

The article is devoted to the analysis and research that ensures the implementation and maintenance of the fundamental principles of the judicial system, which are provided for and regulated by the Constitution of Ukraine, in the conditions of a special legal regime - martial law. Despite the fact that active hostilities are taking place on a large part of the territory of Ukraine, the constitutional principle of the right to judicial protection of legal rights and interests cannot be limited or canceled even under martial law. And in case of withdrawal of all national means of protection, it can be referred to international judicial authorities.

In connection with the full-scale invasion of the Russian Federation and armed aggression, a number of problematic issues arise regarding the administration of justice by professional courts. Therefore, the goal is to monitor how and whether the main constitutional principles of judicial proceedings are observed at all.

The function of justice belongs entirely to courts, and in cases defined by law - to juries, therefore delegation of these powers to other officials or state bodies is inadmissible. With this appointment, the territorial jurisdiction of the courts was changed. There is also a direct ban on accelerated, shortened forms of justice.

In the conditions of martial law, the issue of ensuring the principle of access to justice is the most critical, because the work of state registers is suspended, in order to ensure the safety of the judges themselves and the court apparatus, access to the premises of citizens who are not participants in the court session is limited. In order to ensure the right to defense, the law provides for the possibility of conducting a court session in video conference mode.

Even in the conditions of martial law, it is necessary to find new ways of administering justice, while adhering to the constitutional principles of the judiciary in order to ensure the fundamental principle of the right to defense.

Key words: martial law, justice, court, professional judges, access to justice, right to go to court, armed aggression.

Постановка проблеми. У зв'язку із збройною агресією російської федерації та повномасштабним вторгненням на територію незалежної суверенної держави Україна, виникло ряд проблемних аспектів здійснення правосуддя професійними суддями. По всій території держави указом Президента України було введено особливий правовий режим – воєнний стан.

Незважаючи на це діє заборона утворення спеціальних судів, що не передбачені законом, та прискорення чи спрощення судочинства. Навіть за умов дії воєнного стану мають бути дотриманні основоположні засади та процесуальні норми здійснення правосуддя.

Мета статті – простежити яким чином здійснюється правосуддя в Україні в умовах воєнного стану, дослідити нормативно-правове регулювання, дати аналіз яким чином здійснюється забезпечення дотримання конституційних засад здійснення правосуддя в умовах воєнного стану.

Виклад основних положень. У зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року Президентом України було введено режим воєнного стану.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: «воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [2].

Стаття 64 Конституції України містить вичерпний перелік прав, свобод та інтересів людини та громадянина, які ні за яких обставин, навіть в умовах воєнного стану не можуть бути порушені або обмежені. До цього переліку належить і право особи на звернення до суду у випадку

порушення, оспорування чи невизнання законних свобод та інтересів, а у випадку, якщо були вичерпані усі національні засоби захисту є можливість звернутися до міжнародних судових органів.

Таким чином вбачаю необхідність розглянути у цій науковій статті який чином реалізуються конституційні засади правосуддя в умовах воєнного стану.

Перший принцип, який необхідно розглянути – це здійснення правосуддя виключно судами. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»: «правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Особи, які привласнили функції суду, несуть відповідальність, установлену законом. Народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних» [3].

Отож правосуддя є головною функцією судової гілки влади, належить виключно суддям, а у встановлених законом випадках присяжним, і не може бути передана чи делегована.

Згідно з ст. 12² Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: «в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України. Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені» [2].

Тобто існує пряма заборона створення спеціальних судів, що не передбачені законом України.

Наразі у зв'язку із збройною агресією було повністю зруйновано будівлю Бородянського районного суду Київської області, значно ушкоджено будівлі Харківського апеляційного суду, Ізюмського міськрайонного суду Харківської області, Малинського районного суду Житомирської області, Чернігівського апеляційного суду, Господарського суду Чернігівської області та інших більш ніж 30 будівель судів [4].

У деяких районах припинено здійснення правосуддя, що було запроваджено як превентивний захід задля збереження життя та здоров'я як самих суддів, так і учасників судового процесу. Оскільки деякі судді знаходилися на окупованій території, інші зазнали значної шкоди здоров'ю постало питання про підсудність справ.

В умовах воєнного стану може бути змінена територіальна підсудність судів, тому Верховний Суд опублікував перелік судів, які змінили своє місцезнаходження у зв'язку з тим, що в умовах воєнного стану здійснення повноважень та функцій у тому населеному пункті є неможливим чи небезпечним.

Верховний Суд переніс 122 суди із зони бойових дій або окупованих районів та окупованої території в інші регіони країни. 47 судів перенесено з окупованих територій, а 75 – із зони бойових дій [5].

Зміна територіальної підсудності стала можлива завдяки прийнятими на початку березня законодавчими змінами до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Дана стаття в редакції чинній станом на сьогодні передбачає, що у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою пра-

восуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється [7].

Наступний принцип стосується права на справедливий судовий розгляд, тобто кожна особа має право на звернення до суду, де буде розглянуто її запит незалежним професійним повноважним судом у розумні строки. Поняття розумних строків є оціночним, а в умовах воєнного стану потребує особливої уваги. Загалом запровадження особливого правового режиму воєнного стану не впливає на перебіг строків по справі. Законодавство містить чітку заборону щодо спрощених, прискорених форм правосуддя. Проте воєнний стан може слугувати поважною підставою для поновлення чи продовження строків.

Введення воєнного стану на території України є поважною підставою для поновлення строків, проте судова практика засвідчує, що така підстава не є безумовною, тобто учасник у заяві про поновлення строків має надати докази, що засвідчують наявність об'єктивних обставин, які виникли внаслідок воєнного стану і не дали об'єктивної можливості виконати потрібні процесуальні дії.

Верховний Суд наголошує, що питання поновлення процесуального строку у випадку його пропуску з причин, пов'язаних із запровадженням воєнного стану в Україні, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням доводів, наведених у заяві про поновлення такого строку. Сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні не може бути підставою для поновлення процесуального строку. Такою підставою можуть бути обставини, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили виконання учасником судового процесу процесуальних дій протягом установленого законом строку (ухвала Касаційного Цивільного Суду у складі Верховного Суду від 21 липня 2022 року у справі № 127/2897/13-ц) [8].

Можемо дійти до висновку, що при поновленні визнання причин поважними будуть враховуватися ряд важливих обставин, таких як: місцезнаходження суду, чи була в особи об'єктивна можливість звернутися за захистом до суду, чи ведуться у регіоні активні бойові дії.

15 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», яким було доповнено ЦК України окремим пунктом щодо строку давності. Так, у розділ «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України додано пункт 19, який передбачає, що на період дії воєнного і надзвичайного стану продовжуються строки загальної та спеціальної позовної давності. Варто зауважити, що продовження строків позовної давності не поширюється на звернення до суду в порядку адміністративного судочинства, оскільки останній строк передбачений нормами процесуального права, а не матеріального. Тому у разі пропуску строку, передбаченого адміністративним процесуальним законодавством, особа, яка бажає звернутися до суду за захистом своїх порушених прав та інтересів, повинна подати до суду клопотання про поновлення пропущеного строку з належним обґрунтуванням поважності причин такого пропуску [8].

Ще однією важливою складовою принципу права на справедливий суд є доступ до правосуддя. Задля забезпечення безпеки на період дії воєнного стану був обмежений доступ до багатьох державних реєстрів, а також було приховано з публічного доступу інформацію про суди та самих суддів.

Задля забезпечення безпеки суддів та учасників судового процесу судові засідання може бути проведена у режимі відеоконференції, за умови якщо було

надіслане до суду відповідне клопотання. Якщо ситуація у населеному пункті є небезпечною, то можна подати заяву про відкладення судового розгляду у зв'язку із веденням активних бойових дій.

Рада суддів України надала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану, зокрема щодо можливості дистанційної роботи судів у разі загрози здоров'ю та безпеці суддів, працівників суду та учасників процесу. У разі загрози здоров'ю, безпеці та самопочуттю відвідувачів суду, працівників суду та суддів мають бути прийняті рішення про тимчасове зупинення судового провадження в конкретному суді до усунення обставин, що стали причиною зупинення. Про ці рішення, а також про кадрові рішення щодо працівників судів, які перебувають в оборонних структурах України або проходять військову службу, необхідно повідомити Верховний Суд та Раду суддів України [9].

Ще одним ефективним способом у системі механізмів забезпечення безпеки суддів доцільним є припинити особисті прийоми громадян представниками керівництва суду, а також обмежити доступ до судових засідань осіб, що не мають процесуального статусу учасника справи.

Враховуючи вищезазначене, можемо стверджувати, що в умовах воєнного стану повноцінне дотримання та реалізація засади доступу до правосуддя є неможливою. Адже за загальним правилом будь-який громадянин за наявності документа, що посвідчує особу, міг бути присутнім на засіданні та вийти до зали судових засідань до початку або під час перерви. Наразі ми бачимо тенденцію, що з метою забезпечення безпеки, доступ до приміщення суду обмежується.

Висновки. Отже, збройна агресія РФ стала підставою для введення Президентом України по всій території України воєнного стану. Цей правовий режим вніс певні корективи, створив кризові та проблемні питання у сфері здійснення правосуддя, тому постає завдання запровадження ефективних та альтернативних механізмів дотримання засад та процесуальних норм судочинства, аби громадяни могли реалізувати конституційне право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів. Можемо дійти висновку, що самі суди та їх працівники роблять усе можливе аби судочинство відбувалося навіть в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану»: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Закон України «Про судоустрій та статус суддів»: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
4. Манойленко К. «Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану»: URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/zdijsnennya-pravosuddya-v-umovah-voennogo-stanu/>
5. Галка Н. «Суддям небезпечно виїжджати гуманітарними коридорами» – правосуддя в Україні під час війни. Судова влада України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1266304/> (дата звернення: 13.08.2022).
6. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану. Судова влада України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporjadjennya/Zagalna_tablica_sudiv_25_07_2022.pdf (дата звернення: 13.08.2022).
7. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану: URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211140_osoblivost-zdysnennya-sudochinstva-v-umovakh-voennogo-stanu
8. Ніколенко А. Судочинство під час війни: як воєнний стан вплинув на розгляд судових справ?: URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/sudochinstvo-pid-chas-vijni-yak-voennij-stand-vplivuv-na-rozglyad-sudovih-sprav/>
9. Пресслужба РСУ. Рада суддів України оприлюднила рекомендації роботи судів в умовах воєнного стану. Рада суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu?fbclid=IwAR3DHOH0RiVptlCj27dRd5kOgPZBZQcfAyzfAB9UYan8cLmXVszTbqMQJhU> (дата звернення: 13.08.2022).